

Dostignuća i promašaji gospodarskog razvoja Hrvatske u proteklom stoljeću

STJENKO VRANJICAN*

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska

Prethodno priopćenje

UDK:330.34(497.5)

Primljeno: ožujak 2005.

Autor u vrlo sažetom obliku nastoji prikazati rezultate gospodarskog razvoja Hrvatske u proteklom stoljeću. Genezu nedovoljne razvijenosti povezuje sa turbulentnim političkim prilikama i ratnim zbivanjima tog razdoblja. Smatra da su hegemonističke politike Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije bitno umanjile potencijalne mogućnosti razvoja u to doba. U razdoblju nakon II. svjetskog rata unatoč visokih ulaganja ostvareni su ispodprosječni rezultati zbog voluntarističkog karaktera djelujućeg društveno-ekonomskog sustava. U razdoblju nakon stjecanja potpune suverenosti znatan dio proizvodnog potencijala Hrvatske destruiran je loše provedenom privatizacijom i neoliberalnom ekonomskom politikom koju je vlada provodila po preporuci Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Zato su ukupni dosezi razvoja Hrvatske u proteklom stoljeću znatno manji od mogućih. Hrvatska nije uspjela smanjiti svoje zaostajanje za razvijenim državama regije i svijeta.

Ključne riječi: razvoj, politika razvoja, hegemonija, suverenost.

UVOD

Polazeći od određenja socijalnog rada prema definiciji Međunarodnog udruženja socijalnih radnika¹ (IFSW, 2000.), namjeravamo u predmetnom referatu rezimirati rezultate (pozitivne i negativne) razvojnih napora u proteklom stoljeću na teritoriju Republike Hrvatske u njezinim aktualnim granicama.

Dvadeseto je stoljeće za cjelokupno čovječanstvo razdoblje najdubljih i najbržih promjena u svim sferama ljudskog društva. Kako je proteklo stoljeće iskorišteno u Hrvatskoj, možemo li ustvrditi da je ukupna bilanca socijalno-ekonomske transformacije Hrvatske pretežno pozitivna ili nega-

tivna te s kojim nasljeđem započinje novo milenijsko razdoblje?

Hrvatska je tek u zadnjoj dekadi 20. stoljeća ostvarila potpuni politički suverenitet te stekla mogućnost vođenja samostalne razvojne politike, temeljene na autentičnim nacionalnim interesima. Temeljem te povijesno važne okolnosti možemo ustvrditi da se radi o bitno novoj kvaliteti u mogućnostima razvoja. Uključenost u državne konglomerate tijekom 20. stoljeća ali i ranije, sputavala je u različitim oblicima i različitim intenzitetom afirmaciju istinskih gospodarskih interesa Hrvatske. Aktualni rezultati nažalost pokazuju da državni suverenitet nije panaceja za gospodarske probleme premda je nesumnjivo pozitivna

* Stjenko Vranjican, Pravni fakultet/Faculty of Law, Trg maršala Tita 14, 10 000 Zagreb, Hrvatska/Croatia

¹ Definicija spomenutog udruženja glasi: "Socijalni rad promiče socijalnu promjenu, rješavanje problema u međuljudskim odnosima, osnaživanje i poticanje ljudi da postignu svoju dobrobit..."

činjenica koju treba prikladno valorizirati u sagledavanju perspektiva budućeg razvoja. Sadašnje nezavidno stanje vuče svoje korijene iz 19. i 20. stoljeća. Zato je za razumijevanje hrvatske suvremenosti nužno poznavanje činjenica iz tog razdoblja.

DRŽAVNO-PRAVNI OKVIRI PROMATRANOG RAZDOBLJA

Winston Churchill jednom je cinično kazao: "Balkanski narodi produciraju previše povijesti." Ta je primjedba prilično točna ako promotrimo gustoću zbivanja u proteklom stoljeću. Zadatak da se rezimiraju stoljetni rezultati hrvatskog razvoja prilično je pretenciozan cilj. O kakvom se zadatku radi dovoljno govori sljedećih šest činjenica.

Činjenica prva: teritorij Hrvatske u sadašnjim granicama tvorio je kao cjelina ili parcijalno prostornu, demografsku, gospodarsku i političku sastavnicu Austro-Ugarskog carstva, Kraljevine Italije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavije), marionetske NDH, SFR Jugoslavije i konačno suverene Republike Hrvatske;

Činjenica druga: teritorijalne granice Hrvatske kroz dvadeseto stoljeće oblikovala su politička i ratna zbivanja u dva svjetska i jednom "lokalnom" sukobu;

Činjenica treća: u proteklom stoljeću na teritoriju Hrvatske uspostavljena su dva hegemonistička (austro-ugarski i velikosrpski) rano-kapitalistička režima, jedan fašistički, jedan komunistički (u začetku replika sovjetskog a kasnije "samoupravnog" tipa) i jedan neoliberalistički sustav gospodarskih odnosa;

Činjenica četvrta: u političkoj sferi vlast su u promatranom razdoblju obnašali nasljedni monarsi, fašističke marionete, komunistički diktatori i demokratski izabrani vođe autokratskih manira u okviru parlamentarnog sustava;

Činjenica peta: tijekom 20. stoljeća djelomično su provedene četiri prvobitne akumulacije kapitala (prva u razdoblju do 1914.g., druga u razdoblju 1918.-41.g., treća u razdoblju nakon 1945.g. i četvrta 1992.g.).

Činjenica šesta: kroz 20. stoljeće u Hrvatskoj su provedene tri nedovršene industrijske revolucije (ili industrijalizacije) i jedna uspješno provedena deindustrijalizacija (1992.-2000.).

Ako je prihvatljiv sud da se prethodne tvrdnje nesporne, tada je zaključak o turbulentnosti hrvatskog prostora u političkom, gospodarskom i socijalnom aspektu umjerenog, a nikako pretjeran. Rasprava koje slijedi oslanja se na dostupne, znanstveno nesporne studije najuglednijih poznavalaca naše ekonomske povijesti (R. Bićanića, M. Mirkovića, I. Karamana...) te uglednih ekonomskih statističara (I. Vinski).

NEGATIVNO NASLJEĐE U RAZDOBLJU DO RASPADA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE

Po stupnju gospodarske razvijenosti Hrvatska je činila najzaostaliji dio Monarhije. U državnompravnom statusu ona je rascjepkana u zasebne teritorijalne cjeline pod dvojnog ingerencijom dviju interferirajućih hegemonija – Austrije i Ugarske. Cjelokupno područje Monarhije zahvaćeno industrijskom revolucijom sa zakašnjenjem u odnosu na Z. Europu razvijalo se vrlo neujednačenim tempom. Dinamika tog procesa pored razlika u startnim pozicijama pojedinih regija izravno je odražavala i političke odnose, omjere moći u nametanju interesa i mogućnosti prelijevanja ekonomskog viška periferije u centre carstva. Tako su u Dvojnog monarhiji Dalmacija i Istru administrativno potpadale pod austrijsku a uža Hrvatska, Vojna Krajina, Slavonija i područje Rijeke pod mađarsku ingerenciju.

Zajednička je karakteristika tog dvojnog statusa za hrvatske zemlje dominacija stranih interesa i nemogućnost poticanja autohtonih razvojnih procesa u fazi stvaranja industrijskog društva. U financijski skučenim uvjetima autonomno se u našim krajevima moglo odlučivati jedino o poljoprivredi. Privredno zaostajanje hrvatskih zemalja u odnosu na austrijske nasljedne zemlje R. Bićanić objašnjava ranijim početkom industrijske revolucije, jedinstvenim carinskim područjem i veličinom unutrašnjeg tržišta, ranijom pojavom kapitalističkih formi privređivanja, intenzivnim procesom prvobitne akumulacije kapitala, državnim poticanjem razvoja industrije, prilivom stranog kapitala te eksploatacijom austrijskog kapitala ostalih područja carstva, posebice Ugarske i Hrvatske putem carinske politike (Bićanić, 1951.:345-346).

Reforme unutrašnjeg ustroja Monarhije statusno nisu unaprijedile položaj hrvatskih zemalja. Podređenost interesima koji su predstavljali izravne oblike ekonomskog iskorištavanja u korist hegemonu trajna je značajka uvjeta u kojima se odvijala gospodarska aktivnost. Na primjer, od ukupne svote izravnih i neizravnih poreza uplaćenih u Hrvatskoj 56% slijevalo se u blagajnu Ugarske za financiranje razvojnih projekata koji su koristili Mađarima. Zbog takve kontinuirano podređene pozicije hrvatskih zemalja genezu zaostajanja u industrijalizaciji Hrvatske treba propitivati 150 godina ranije.

U industrijsku revoluciju hrvatsko gospodarstvo uključilo se kao periferni dio Austro-Ugarske monarhije nekoliko desetljeća nakon centra. Tako je prvi parni stroj primijenjen u tekstilnoj industriji Engleske 1785., u Austriji 1809. a u Hrvatskoj 1835. Tehnološki postupci karakteristični za industrijsku revoluciju primijenjeni su u Hrvatskoj s vremenskim pomakom od 30 do 50 godina. Obzirom na stupanj razvoja, raspoloživu akumulaciju i druge okolnosti,

kašnjenje u procesu industrijskog razvoja nije bilo neočekivano. Međutim, pored objektivnih ograničenja razvoj je sputavan političkim mjerama, prohibicijom čiji je cilj bila zaštita proizvodnih kapaciteta centra monarhije, održavanje polukolonijalnog statusa Hrvatske i bespoštedna eksploatacija ekonomskih resursa.

R. Bićanić u studiji "Industrijska revolucija u Hrvatskoj i g. 1848." navodi genezu i bitne karakteristike gospodarske politike Habsburga prema Hrvatskoj: "...Marija Terezija svjesno i metodički provodi politiku kojom sprečava razvoj manufakture u Ugarskoj i Hrvatskoj. Ona dopušta da se u tim zemljama razvijaju samo "neškodljiva industrijska poduzeća". A pod time podrazumijeva poduzeća koja ne štode već podignutim poduzećima u nasljednim zemljama. Jedna odluka carice od 9.VIII 1768. konkretizira tu politiku ovako: "S obzirom na manufakturu treba razlikovati razne države i zemlje. U Ugarskoj i Slavoniji treba, po savjetu Komercijalnog vijeća nastaviti s predloženim fabrikama, naime abom, prostim platnom od lana i konoplja, svim vrstama prostih pletenja, seljačkim i drugim koprenama, prostom kožnatom robom - i takve manufakture osnivati u kraljevskim gradovima, brdskim krajevima i većim trgovištima kraljevskih komornih dobara". *Dakle, u Ugarskoj i Hrvatskoj dopušta se samo takva manufaktura koja služi seljačkom svijetu, a "sva udobnost i luksuz mora doći iz Austrije"*. Kada se u Ugarskoj i Hrvatskoj podiglo nekoliko tvornica, odmah se tuže austrijski kapitalisti (feudalci i trgovci). Da ih zadovolji, carica Marija Terezija na prijedlog kancelara Kaunitza i svog ministra trgovine grofa Choteka, *odlučuje da se neće izdavati nikakav privilegij za podizanje tvornica lanenih, vunelih i svilenih tkanina u Ugarskoj i Hrvatskoj, zatim da će se carinama opteretiti roba iz Ugarske kao roba iz stranih zemalja, a da će austrijska roba u Ugarskoj plaćati carinu od 5 posto.* Pod

izlikom da “ne dopušta osnivanje previše tvornica od jedne vrste” uzima carica god. 1771. osobno u svoje ruke izdavanje dozvola za osnivanje tvornica u čitavom svom vladanju. Ona istodobno instruirala svog ministra Choteka da se ta politika ima provoditi “u najstrožoj tajnosti, i da ni najmanje od toga ne prodre u javnost”. Carica će sama odlučivati, koje će se manufakture osnivati u Ugarskoj, Hrvatskoj, Erdelju i Banatu” (Bičanić, 1948:85-86).

Prema istraživanjima arhivske građe Hrvatskog kraljevskog namjesničkog vijeća koje je djelovalo u razdoblju 1767.-1779. M. Despot navodi da je u to doba na teritoriju civilne Hrvatske i Slavonije djelovala 31 manufakturna radionica, od toga 11 za izradu tekstila, 6 staklana, 1 za proizvodnju kamenine, 3 za proizvodnju metala, 7 za proizvodnju kemijskih proizvoda, 2 manufakture papira i 1 kožara. Stručni radnici bili su stranci (Česi i Nijemci), (Despot, 1962.:88-89).

Promatran sa današnje povijesne distance, gospodarski razvoj hrvatskih krajeva u to doba može se svrstati u tipično kolonijalni model temeljen na selektivnim ulaganjima u eksploataciju prirodnih resursa i ljudskog činitelja. Za ilustraciju takve nimalo prikrivene politike citiramo vlasnika ugljenokopa u Dalmaciji koji 1900. godine piše: “Nama nije potrebna za iduća desetljeća niti Afrika, niti Kina, mi možemo kolonizatorsku politiku voditi u samoj zemlji, a prva etapa je zahvatanje Dalmacije” (König, 1991.:186). Koncem 19. stoljeća neaku industriju Hrvatske i Slavonije sa 11 do 50 zaposlenih tvorilo je

jedno brodogradilište, tri vapnare, tridesetak ciglana, četiri tvornice stakla, osamnaest pilana, šest tvornica pokućstva, deset parnih i motornih mlinova, tri vodena mлина, jedna pivovara, jedna tvornica šibica i jedna plinara. Krupnijih pogona sa više od 50 zaposlenih bilo je ukupno 45 sa pet do šest tisuća radnika. Dominiraju pogoni za preradu drveta, industrija cementa, opeke i stakla (Zoričić, 1885.:60-66).

Ugarska je, premda i sama objekt austrijske hegemonije, koristila svoje statusne prednosti. Tako je unatoč vlastitog kolonijalnog položaja u odnosu na Austriju prema Hrvatskoj vodila sličnu izrabljivačku politiku. Za to je koristila poluge autonomnog zakonodavstva i uprave. Političkom supremacijom u odnosu na Hrvatsku nametala je i štitila interese vlastite kapitalističke i feudalne klase te uspješno ostvarivala prednosti geografskog položaja i raspoloživih prirodnih potencijala. Od stupanja na položaj bana, grof Dragutin Khuen-Hedervary svojom je ekonomskom politikom poticao eksploataciju šumskih bogatstava uz istodobno kočenje razvoja industrijskog poduzetništva u gradovima. Time je djelovao u interesu stranog veleposjedničkog kapitala u drvnom kompleksu i štitiio mađarsku industriju od moguće konkurencije iz Hrvatske. Ta se deformantna struktura hrvatskog gospodarstva sljedećih dekada do izbivanja I. svjetskog rata bitno poboljšala i uravnotežila bržim razvojem prerađivačke industrije u većim gradskim centrima, posebno u Zagrebu i Osijeku. O tome svjedoče statistički podaci sljedeće tablice:

Tablica 1.
Opća struktura ukupne industrijske privrede u Hrvatskoj i Slavoniji 1910.

Vrsta proizvodnje	Pothvati		Radnici	
	Broj	Posto	Broj	Posto
Strojevi	14	5,2	1.273	5,4
Cement, opeka, staklo	26	9,6	3.399	14,4
Drvo	101	37,3	8.611	36,5
Koža, tekstil, odjeća	16	5,9	2.192	9,3
Hrana, duhan	35	12,9	3.070	13,0
Papir, kemijska roba	15	5,5	2.362	10,0
Građevinarstvo	32	11,8	1.461	6,2
Tiskarstvo	16	5,9	783	3,3
Ugostiteljstvo	16	5,9	453	1,9
Svega	271	100,0	23.604	100,0

Izvor: Karaman, 1991.:218.

Uz zasebnosti koje su odražavale prirodno geografske uvjete, razvoj sličnih karakteristika odvijao se na preostalim područjima rascjepkane Hrvatske – u Istri, Rijeci i Dalmaciji. Nositelji najkrupnijih poduzetničkih inicijativa jesu stranci dok domaći investitori ograničeni kapital stečen trgovinom ulažu u skromnije i tehnološki manje zahtjevne kapacitete. Tako je tuđinska dominacija trajno obilježila gospodarska zbivanja u svim hrvatskim regijama a određeni infrastrukturni problemi poput prometne povezanosti dijelova Hrvatske predstavljaju ograničenja čak i u naše doba.

RAZDOBLJE OD 1918. DO 1941.

Raspad Austro-Ugarskog carstva zatiče Hrvatsku u fazi nedovršene industrijske revolucije s neizgrađenom prometnom i općenito gospodarskom infrastrukturom, kolonijalnim statusom, pauperiziranom većinom stanovništva te strukturnom neravnotežom kao neposrednim učinkom diskriminatorne razvojne politike koja se provodila prema hrvatskim krajevima.

Formiranjem monarhističke Jugoslavije nije stvoreno razvojno okruženje koje

su pretpostavljali hrvatski protagonisti ujedinjenja naivno vjerujući u moć tržišne zasade gospodarskog sustava novoformirane države. Onemogućavali su to objektivni limiti dosegnute razine razvijenosti Srbije, ali i politička arhitektura nastale države, kreirana po mjeri i ambicijama srpskog hegemonizma. *Tehnološki razvoj Hrvatske slijedio je sudbinu stagnantnog gospodarstva s dominantnim agrarom, oskudnim kapitalom i nerazvijenom industrijskom infrastrukturom, pod snažnim utjecajem stranaca, hegemonističkih razdora, korupcije i socijalnih tenzija.* Iz prethodnog okruženja razvijenog kapitalističkog sustava Austro-Ugarske gospodarstvo Hrvatske trebalo se uklopiti u novi državni okvir koji je u svim bitnim odrednicama bio nepovoljniji od prethodnog.

Briljantnu analizu bitnih aspekata nepovoljnog položaja Hrvatske u monarhističkoj Jugoslaviji izložio je R. Bičanić u knjizi *Ekonomski podloga hrvatskog pitanja* izdanoj 1938. g (Bičanić, 1995.). Dvije su po Bičaniću bitne poluge kojima se hegemonizam Srbije ostvarivao na području gospodarstva. *Prva* je poluga državni proračun, hipertrofirani u veličini, a alimentiran pretežno doprinosom razvijenijih hrvatskih

krajeva te, naravno, trošen mimo i suprotno interesima Hrvatske. *Druga* je poluga eksploatacije hrvatskih regija državni intervencionizam sa svim raspoloživim instrumentarijem državnog aparata. *Rezultanta spomenute politike* ukratko se svodi na odljev supstance hrvatskog gospodarstva, prevladavanje troškova industrijalizacije Srbije na teret Hrvatske, dominacija Srba u državnim službama i drugim sferama zapošljavanja te opća stagnacija Hrvatske u gospodarstvu i nadgradnji.

Negativni učinci ulaska Hrvatske u monarhističku Jugoslaviju nisu proistekli samo zbog uspostavljenih odnosa političke neravnopravnosti nacija. Raskidom gospodarskih veza s područjem Austro-Ugarske kao unutrašnjim tržištem Hrvatska je također pretrpjela velike štete. Dezintegracija iz ranijih političkih granica i integracija u prostor novonastale države iziskivala je znatan adaptacijski napor. Tržište Austro-Ugarske monarhije s 59 milijuna stanovnika supstituirano je tržištem monarhističke Jugoslavije reduciranim na svega 12 milijuna. Struktura ponude i potražnje novog tržišta bitno se razlikovala. Također, kupovna moć stanovništva bila je na nižoj razini². Značajni produkti hrvatskog gospodarstva, slobodno plasirani kao domaći produkti na prostranom tržištu Monarhije sada postaju izvozni produkti podvrgnuti carinskim barijerama novonastalih država. Izgubljeni su i novčani poticaji koje je Monarhija isplaćivala za određene produkcije itd. Prema mišljenju R. Bičanića "Različiti dijelovi Jugoslavije ušli su u proces kreiranja gospodarstva nove države na različitim razinama razvijenosti i korespondentnim razlikama u poimanju integracije. To je uzrokovalo dvije posljedice:

a) da su oni koji su sebe smatrali dijelom značajno uvećanog tržišta zagovarali *autarkičnu, centraliziranu i konzervativnu politiku "zaštitnika države"*, dok su ostali koji su ranije bili dijelom većeg tržišta željeli novo nacionalno tržište zagovarali demokratsku, federalističku i liberalnu politiku.

b) da su oni u centru političke moći upotrijebili svoj utjecaj da *redistribuiraju nacionalni dohodak vanekonomske mjerama s namjerom stvaranja protuteže razvijenijim područjima*. Te dileme politike započete 1918. još se osjećaju u Jugoslaviji danas kroz dva različita koncepta ekonomskog razvoja..." (Bičanić, 1995.:466).

Ulaskom u novu državnu zajednicu 1918. Hrvatska postaje jednim od najrazvijenijih područja nove države. Središnja Hrvatska i Slavonija (bez Dalmacije) zauzimala su 18% ukupne površine nove države ali sa 27% udjela u radništvu, 20% udjela u trgovini te osobito visokim udjelom u novčarstvu od 50% sa Zagrebom kao najjačim financijskim središtem u zemlji. Udio Hrvatske u fiksnim fondovima krajem 1919. iznosio je 28,8%. Krajem 1940. godine isti podatak iznosi 27%. Dok je vrijednost fiksnih fondova u cijeloj zemlji porasla za 50% u Hrvatskoj je ostvaren porast od 42%. Prilikom ujedinjenja posebno nezadovoljstvo u Hrvatskoj je izazvala zamjena krune za dinar u paritetu 4:1 što je predstavljalo velik financijski gubitak vlasnika krune.

RAZDOBLJE NAKON II. SVJETSKOG RATA

Iz II. svjetskog rata Hrvatska izlazi gospodarski iscrpljena i demografski

² „Narodni dohodak per capita u austrijskom dijelu Austro-Ugarske iznosio je 5.200 dinara (prema vrijednosti iz 1938. g.), a u ugarskom dijelu 4.400 dinara per capita. Prosječan dohodak per capita u novoj državi Jugoslaviji iznosio je oko 3.000 dinara... Nacionalni dohodak smanjen je za 7% kao rezultat rata te je dostigao predratnu razinu 1923. g. (Bičanić, 1973.).

osiromašena. Ljudski je kapital bitno reduciran u kvantitativnom i kvalitativnom aspektu - neposrednim ratnim stradanjima i etničkim čišćenjem gospodarski prosvijećenih manjina (Talijani i Nijemci) te emigracijom židovske inteligencije i eksproprijiranog i kazneno proganjanog poduzetničkog sloja Hrvata. Primjena revolucionarnih kriterija u kadrovskoj politici, nacionalizacija i konfiskacija proizvodnih kapaciteta, kolektivizacija u poljoprivredi prema sovjetskom modelu, sputavanje zanatstva i druge mjere također su bitno utjecale na umanjeње razvojnih potencijala tog doba provođenjem politike realokacije akumulacije "škarama cijena" u korist industrije, a na štetu agrara.

U ekstenzivnoj fazi razvoja Hrvatska je kao dio bivše Jugoslavije ostvarila u prvim dekadama poslijeratnog razvoja solidne rezultate. Oni bi nesumnjivo bili znatno povoljniji da je ekonomski sustav bio poticajniji i racionalniji. Nepovoljnost razvojnih uvjeta hrvatskog gospodarstva očitovala se i u troškovima provođenja politike ujednačavanja razvijenosti svih dijelova države, centralizaciji investicijskih fondova, alokaciji resursa na temelju prioriteta koje je utvrđivala politička *struktura*, a ne *autonomni privredni subjekti i tržišne zakonitosti*.

U višenacionalnoj državi s izraženim kulturološkim, demografskim, razvojnim i strukturnim specifičnostima, u okviru političkog sustava građenog na principu diktature proletarijata (diktature KPJ) i netržišnog modela privređivanja interesno suglasje koje bi respektiralo specifične

hrvatske interese i razvojne ambicije vrlo je teško ostvarivo. Zato su i razvojna ostvarenja Hrvatske u gotovo polustoljetnom razdoblju znatno ispod potencijalnih. Uz efikasnost investiranja na razini Grčke, Portugala, Španjolske i Turske BDP Jugoslavije u razdoblju 1949.-1980. porastao bi 10,49 puta a ne 4,61 puta – dakle, 2,27 puta više od ostvarenog (A. Bajt, 1988.:19). U procjeni razvojnih ostvarenja ovog razdoblja zbog toga prvenstveni kriterij treba biti stupanj ostvarenja realno mogućeg - usporedba sa razvojnim dometima država sličnog stupnja razvijenosti u trenutku završetka II. svjetskog rata (npr. Japan). Hrvatski razvoj promatran na takav način daje sasvim drugačiju sliku - to je otužna priča o propuštenim šansama, upropaštenoj akumulaciji i nizu iskustava kako se uz velika naprezanja i odricanja stanovništva očekivanja mogu izjaloviti.

Premda je Hrvatska u proteklom stoljeću ostvarila znatno manji gospodarski napredak od potencijalno mogućeg valja istaknuti veliki pomak u odnosu na stanje početkom tog stoljeća. Prema istraživanjima akademika Vladimira Stipetića "... masa proizvedenog bruto društvenog proizvoda porasla je između 1900. i 2000. godine za 8,5 puta, dok je povećanje proizvoda po stanovniku u tom razdoblju iznosilo 6,2 puta" (HAZU, 2004.:14). Ako se rezultati razvoja Hrvatske usporede s drugim europskim državama zabrinutost za budućnost postaje vrlo razložna jer se jaz u gospodarskoj razvijenosti Hrvatske i visoko razvijenih zemalja kontinuirano uvećava. O tome svjedoče statistički podaci o kretanju *per capita* BDP izabrane grupe zemalja tijekom 20. stoljeća.

Tablica 2.
Kretanje BDP-a u odabranim europskim zemljama tijekom 20. stoljeća

Zemlja	Bruto domaći proizvod po stanovniku u stalnim cijenama US\$ 1990.					
	1900.	1913.	1940.	1950.	1980.	2000.
a. Središnja Europa						
Austrija	2.901	3.488	3.985	3.731	13.881	21.230
Češka	2.137	2.663	3.675	4.484	9.646	11.619
Mađarska	1.802	2.205	2.626	2.480	6.307	9.495
Njemačka	2.840	-	-	3.801	-	18.360
Poljska	1.460	1.831	(1.800)	2.447	5.740	7.141
Slovačka	1.263	1.672	2.398	2.705	6.698	9.044
Slovenija	1.538	2.048	2.341	2.648	11.047	13.872
Švicarska	3.531	4.207	6.309	8.939	18.520	24.594
Hrvatska	1.026	1.371	1.737	1.838	7.246	6.347
b. Zapadna Europa						
Velika Britanija	4.593	5.032	6.546	6.847	12.777	18.695
Francuska	2.849	3.452	4.004	5.221	14.979	19.880
Irska	2.495	2.733	2.288	3.518	8.256	19.184
Italija	1.746	2.507	3.429	3.425	13.092	18.898
Španjolska	2.040	2.255	3.160	2.397	9.539	15.138
c. Ostale zemlje						
USA	4.096	5.307	7.018	9.573	18.270	27.573
Japan	1.135	1.334	2.765	1.873	13.113	21.755

Izvor: HAZU, 2004.:15.

Prije stotinu godina BDP *per capita* Sjedinijenih Država bio je veći od hrvatskog za 4 puta. Godine 2000. isti podatak veći je za 4,34 puta. Četvrt stoljeća ranije (1980.) razlika je iznosila 2,5 puta a sada iskazuje veliki nazadak. Japan je 1900. godine ostvarivao svega 11% veći *per capita* BDP od Hrvatske. Danas razlika iznosi 3,4 puta u korist Japana. To je dvostruko više u odnosu na stanje godine 1980. U proteklom stoljeću razliku u razvijenosti Hrvatska je

smanjila u odnosu na mali broj europskih zemalja (Češka, Poljska, Mađarska) ponajprije zahvaljujući lošim razvojnim rezultatima spomenutih država u razdoblju komunizma. Međutim, te države nakon provedene tranzicije uspješno se restrukturiraju i povećavaju razliku u razvijenosti, čemu doprinose i izrazito skromni učinci hrvatskog razvoja u proteklih petnaestak godina. Prethodne ocjene vidljive su iz sljedeće tablice.

Tablica 3.
Razina blagostanja u pojedinim zemljama tijekom 20. stoljeća (Hrvatska=100)

Zemlja	1900.	1940.	1950.	1980.	2000.
Austrija	283	229	203	192	335
Češka	208	212	244	133	183
Mađarska	176	151	135	87	150
Poljska	142	(104)	133	79	113
Slovačka	123	138	147	92	142
Slovenija	150	135	144	152	219
Švicarska	344	363	486	256	388
Velika Britanija	448	377	373	176	295
Francuska	278	221	284	207	313
Irska	243	132	191	114	302
Italija	170	137	186	181	298
Španjolska	199	182	130	132	239
USA	399	404	521	252	434
Japan	111	159	102	181	343

Izvor: HAZU, 2004.:16.

Odsutnost tržišnog mehanizma i njegove alokativne funkcije, supstituiranog voluntarističkim sustavom donošenja odluka, rezultirala je u razvojnoj praksi Hrvatske nakon II. svjetskog rata strukturno deformiranom, niskoproduktivnom privredom. Jaz u efikasnosti i tehnološkoj razini između visokorazvijenih zemalja i Hrvatske ubrzano se produbljuje. Znanstvena dostignuća na području mikroelektronike pokrenula su proces radikalne tehnološko-strukturne rekonstrukcije svjetske privrede početkom 70-tih godina 20. stoljeća. Usprkos jasnim signalima i upozorenjima znanstvenika da se eri klasičnog industrijalizma ubrzano primiče kraj, u razdoblje znanstveno-tehnološke revolucije hrvatsko gospodarstvo ušlo je nepripremljeno i bez adekvatnih reakcija. Država se empirijski dokazala kao neefikasan poduzetnik. Uvezena akumulacija pogrešno je investirana u pretežitom dijelu, te su pozitivni učinci na efikasnost i strukturnu kompatibilnost u cijelosti izostali. Uz povećan stupanj zaduženosti (do razine moratorija) gospodarstvo je ostvarilo nultu stopu tehničkog napretka i rasta efikasnosti. Time je dokazano da u

netržišnim uvjetima tehnologija može biti faktor privrednog zaostajanja.

Vlastiti tehnološki kapaciteti u istom razdoblju znatno su unazađeni. Investicijski bum 70-tih godina isključivo se oslanjao na transfer tehnologije iz visokorazvijenih zemalja. Nekritično oslanjanje na strane izvore tehnologije izazvalo je inhibitoran efekt na vlastitu znanost. *Post festum* analiza razvojne prakse zadnjih desetljeća navodi na zaključak da se ovdje radi o zakonomjernosti sustava koji svojim zasadama generira negaciju temeljnih ekonomskih načela.

RAZDOBLJE SUVERENE HRVATSKE

Nakon razdruživanja, stjecanja potpune suverenosti i međunarodnog subjektiviteta Hrvatska je propustila dugo priželjkivanu priliku oblikovanja vlastitog razvoja u skladu s autentičnim interesima i samostalno utvrđenim ciljevima. Umjesto stoljećima iščekivanih razvojnih učinaka, provedbom tranzicije iz samoupravnog u tržišno-poduzetnički sustav gospodarskih odnosa Hrvatska je zahvaćena, istina neizbježnom

ali dugotrajnom i razarajućom krizom te nezabilježenim procesom deindustrijalizacije i destrukcije proizvodnog potencijala. Vlasnička pretvorba i privatizacija rezultirale su pljačkom društvenog kapitala neslućenih razmjera. Nestalo je 700.000 radnih mjesta, ljudski kapital je devastiran otpuštanjem i nasilnim umirovljenjem. Ukupna zaduženost prekoračila je svotu od 30 milijardi dolara. Razvojno, gospodarstvo je unazađeno za nekoliko dekada. To je tragična bilanca razdoblja hrvatske neovisnosti.

Razlozi takve, u našoj povijesti nezabilježene, negativne razvojne bilance mogu se svesti na sljedeće:

- primjena neoliberalne razvojne koncepcije u skladu s nekritički prihvaćenim smjericama MMF i Svjetske banke;
- diletantski koncept privatizacije temeljen na feudalnom modelu vladarskih lena;
- poticanje pseudopoduzetništva i spekulativnog poduzetništva;
- demotivacija proizvodnog poduzetništva;
- otvaranje nepripremljenog gospodarstva stranoj konkurenciji;
- nekontrolirani ulazak stranog kapitala u neutralgične sektore (bankarstvo);
- rasprodaja profitabilnih fiksnih fondova strancima;
- stihijnost ukupnih gospodarskih procesa;
- nesposobnost i nebriga za zaštitu strateških interesa države.

Da li je moguće protumačiti razloge takvih nedopustivih poteza političkog establišmenta kroz proteklih petnaestak godina? Smatramo da su objašnjenja sljedeća:

Politički establišment nije shvatio da je suverenitet samo formalno-pravno obličje realnog sadržaja tog kompleksnog pojma. Međunarodno priznanje političkog subjektiviteta nacionalne države važna je karika u lancu konstitutivnih elemenata sveopće emancipacije određenog društva. *Državotvornost nije konačni cilj, već institucionalni okvir očuvanja nacionalnog bića i stvaranja uvjeta za svekoliki razvoj i prosperitet.* Stoga, ma koliko impresivna, realizacija hrvatske državotvorne ideje objektivno je samo značajan dio ukupnih povijesnih težnji hrvatske nacije.

Suverenost države nije sama sebi cilj već pretpostavka ili institucionalni oblik društvenog povezivanja individua u svrshodan organizacijski oblik u funkciji ostvarivanja temeljnih ciljeva ljudskih asocijacija. Samozadovoljstvo zbog stjecanja političkog suvereniteta koji se ne temelji na gospodarskoj suverenosti oblik je samozavaravanja s vrlo štetnim učinkom. Perspektive državnih zajednica determinira ostvarena razina ekonomske samostalnosti i dinamika njezinog unaprjeđivanja. Ekonomska samostalnost shvaća se kao sposobnost optimalizacije privrednog razvitka kroz uvažavanje endogenih i egzogenih objektivnih ograničenja, ali strategijom koja osigurava dostizanje autentično formuliranih ciljeva.

Proces pokrenut težnjom ka smanjenju jaza u razvijenosti i ostvarenju nacionalne emancipacije u nekontroliranim, spontanim ili anarhičnim oblicima realizacije rezultira gospodarskom retardacijom i gubitkom kontrole vlastitog društvenog i gospodarskog razvoja. "Iz protuslovne bilance države i državnosti proizlazi, prije svega, da je promašen i društveno štetan svaki stav koji državu stavlja na pijedestal nekritičnog kulta ... ali u isti mah država može zatajiti na mnogo načina i u svakim od njih dovesti društvo u kojem djeluje u tešku, katkad u katastrofalnu situaciju" (Pusić, 2002.:161).

U primjeru tranzicije Republike Hrvatske koja počinje sinkrono s državnim osamostaljenjem počinjena je strateška pogreška na koju upozorava E. Pusić – nekritička glorifikacija kulta države uz istodobno ignoriranje suštinskog sadržaja državnog suvereniteta u suvremenim uvjetima i temelja na kojima suverenitet opstoji.

U Hrvatskoj državni intervencionizam u aktualnom trenutku pod izlikom reformskih zahvata (vlasnička restruktucija) obuzet je sasvim izvanekonomskim prioritetima. U nemogućnosti da se radikalnim rezom reducira javna potrošnja, država nastavlja s rasprodajom imovine i to njezinog najvrjednijeg dijela – obiteljskog srebra³. Naravno, pritom se koristi verbalna mimikrija. Tako se najordinarnija rasprodaja iz nužde a s namjerom popunjavanja proračunskih

rupa eufemistički naziva angažiranjem “strateških” partnera uz ničim argumentirano objašnjenje o neizbježnosti takve politike zbog očuvanja razvojnih perspektiva privrednih subjekata koji se prodaju.

Tome valja pridodati i nepromišljeno zaduživanje zemlje. Ostvareni privredni rast induciran anticipiranom potrošnjom (pozajmljenim kapitalom) političari pripisuju “uspješnoj” ekonomskoj politici. Opadanje stope rasta u 2003. g. i 2004. g. dokazuju promašenost politike koja se temelji na rastu domaće potražnje uslijed zaduživanja. Neumitan krah takve politike teoretičari nazivaju *agonijom buma uvezene rasta* koji se već dogodio u ex Jugoslaviji krajem 70-tih i početkom 80-tih godina prošlog stoljeća.

LITERATURA:

Bićanić, R. (1948.) *Industrijska revolucija u Hrvatskoj i godina 1848*. Zagreb: Vlastita naklada

Bićanić, R. (1951.) *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)*. Zagreb: JAZU.

Bićanić, R. (1973.) *Economic policy in socialist Yugoslavia*. Cambridge University Press.

Bićanić, R. (1995.) *Ekonomski podloga hrvatskog pitanja i drugi radovi*. Zagreb: Pravni fakultet i Organizator.

Bićanić, R. (1996.) *Kako živi narod*. Zagreb: Pravni fakultet i Globus.

HAZU (2004.) *Deklaracija o znanju. Hrvatska temeljena na znanju i primjeni znanja*. Zagreb: Z i B Mladost. Posjećeno 25.2.2005. na Web stranici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti <http://www.ifsw.org/Publications/4.6e.pub.html>.

International Federation of Social Workers (2000.) *Definition of social work*. Opće zasjedanje

je IFSW, srpanj 2000., Montreal. Posjećeno 25.2.2005. na Web stranici IFSW: <http://www.ifsw.org/Publications/4.6e.pub.html>

Karaman, I. (1991.) *Industrijalizacija garađanske Hrvatske (1800-1941)*. Zagreb: Naprijed.

König, A. (1900.) *Die wirtschaftliche Zukunft Dalmatiens*. Wien.

Mirković M. (1968.) *Ekonomski historija Jugoslavije*. Zagreb: Informator.

Pusić, E. (2002.) *Upravljanje suvremenom državom*, Zagreb: Društveno veleučilište.

Šidak-Gross-Karaman-Šepić, (1968.) *Povijest Hrvatskog naroda 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga.

Thurow, L. (1993.) *Glavom o glavu*. Zagreb: Mladost.

Zoričić, M. (1885.) *Hrvatska i Slavonija na općoj zemaljskoj izložbi u Budimpešti 1885*. Zagreb.

³ „Tijekom dužih razdoblja zemlje također mogu uvoziti više nego što izvoze: tj. one u biti posuđuju resurse od ostalog svijeta... Ali prije ili poslije svaka država iscrpi mogućnost posuđivanja i prodaje imovinu koju stranci žele kupiti. Kada je mogućnost međunarodnog posuđivanja iscrpljena, taj se izvor potrošnje gasi. Viša produktivnost postaje jedini put ka većem dohotku“ (Thurow, 1993.:128).

Summary

ACHIEVEMENTS AND FAILURES OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF CROATIA IN THE PAST CENTURY

Stjenko Vranjican

Faculty of Law, University of Zagreb
Zagreb, Croatia

As the introduction, the author sums up the striking features of the socio-economic development of Croatia in the past century in six relevant facts. By quoting Maria Theresa's decisions about the development of 'harmless manufactures', the author emphasises the historical genesis of the economic underdevelopment of Croatia. The hegemonistic policy implemented through two historical stages of the Croatian inclusion in the Austrian-Hungarian Empire and Yugoslav Monarchy have left traces that are still present. The industrialisation process after World War II did not yield satisfactory results, in spite of the investments. In comparison with the countries that have a similar level of development, Croatia realised a significantly lower growth of GDP than the potential one. The gap in the economic development that separates Croatia from highly developed countries has not been reduced. In the period after gaining full sovereignty, Croatia did not take advantage of the historical opportunity to form its own economic development in accordance with the authentic interests and aims. The uncritical acceptance of the suggestions by the International Monetary Fund and the World Bank, poorly conducted privatisation and economic policy that discouraged the production sector, as well as unreasonable opening to foreign competition yielded exceptionally negative results. A considerable part of the production potential has been destroyed, the overall foreign debt exceeded the amount of 30 billion USD, and lagging behind the developed countries of the region and the world surpassed the one from several decades ago. Therefore the overall assessment of the centennial efforts in the economic development of Croatia is unfavourable.

Key words: Development, policy of development, hegemony, sovereignty.